

objašnjenja koje daje prvenstvo društvenim činionicima religije, »dolini suza« — može biti korisno.

U sazajnom pogledu, reč je o tome da je religija nekad predstavljala značajan vid društvenog saznanja (otkriva objektivne stvarnosti), s obzirom da drugi, egzaktiji, vidovi saznanja još nisu bili ili konstituisani ili razrađeni. Znanja koja je religija sadržavala odnosila su se na prirodne pojave, na mrtvu i živu prirodu, na čovekov život itd. a u manjoj meri na društvena pitanja koja još nisu problematična. Ona su bila u visokom stepenu netačna, iskrivljena i fantastična. Kanonizacija tih znanja, s jedne strane, i opovrgavanje njihovo od strane nauke, s druge, dovodi taj koren religije u krizu, čini ga manje značajnim, ograničavajući ga na pitanja smisla života, smrti, objektivnog postojanja sveta. Moguće je zamisliti da bi dalji razvoj nauke i rasprostiranje naučnih saznanja, dalje, drukčiji društveni odnosi i socijalizacija u vaspitanju i obrazovanju, još više suzili i eventualno i ukinuli taj osnov religije.

Svi ti uslovi mogu se, u krajnjoj liniji, svesti na društvene.

(4) Marksizam se ne zalaže za bilo kakav ateizam, već za kritički, praktički i optimistički u odnosu na čoveka. Tu nije reč o prostom odbacivanju određenog skupa ili pretpostavke da je moguće prevazići religiju samo na nivou ideja, niti je tu reč o običnom neučestvovanju u kultu, u obredima, već i skidanje vela sa religije, njenih društvenih funkcija u integraciji nezadovoljstva, sprečavanju razvoja klasne svesti i lažnom, iluzornom i nedelotvornom protestu. Dalje, »marksistički ateizam zahvata u sam koren stvari, nastojeći da obezbedi uslove za uklanjanje svega onog što doprinosi održavanju utešnih i pobožnih mitova, što podstiče iluzornu nadu u budućnost, dakle, svega onog što uspravljuje čoveka u pasivnom trajanju« (E. Čimić, isto, str. 24).

(Od tog ateizma možemo razlikovati filozofski vulgarno-materijalistički ateizam, cinički ateizam »uživanja života«, stihijni ateizam kao reakciju na burni razvoj nauke i tehnike, indiferentni ateizam i druge tipove ateizma.)

Sve gornje napomene odnose se na problematiku religije uopšte, a ona poseduje veliku moć promenljivosti i prilagodljivosti, te u objašnjenju njenog savremenog bića treba imati u vidu i neke druge, posebne, savremene, momente:

(1) buran, brz i širok naučni i tehnički napredak (»naučno-tehnološka revolucija«), koji obuhvata niz promena u ulozi nauke u proizvodnji i društvu, u predmetima i oruđima rada, u izvorima i oblicima energije — sa svim tim susreće se savremeni čovek svakodnevno, a ponekad se i koristi i rukuje njima, ali ih često ne razume, a posebno ne razume celinu tih promena;

(2) usamljenost i obezličnost čoveka savremene civilizacije, raspad »zajednice« bliskih i intimnih odnosa, što je naročito povezano sa tzv. atomizacijom porodice (smanjenje njenog fizičkog obima i siromašenje njenih funkcija i društvenih odnosa koji se u njoj odvijaju) i sa gradskim načinom života;

(3) brzina društvenih promena u savremenom svetu, koje, u celini posmatrajući, možemo pozitivno oceniti kao potencijalno oslobađajuće, ali čiju brzinu i dubinu savremeni čovek često nije u stanju da shvati i prihvati. S druge strane, tu je i objektivno zasnovano saznanje o neizvesnosti opstanka čovečanstva, u vezi sa mogućnostima globalnog rata, što, takođe, rađa zebnju kojoj pogoduje religiozna uteha;

(4) Prisutni su i neki »večiti uzroci« religioznosti u onim egzistencijalnim činjenicama čovekovog života, na koje čovek ne može naći sazajno i emotivno zadovoljavajući odgovor: pitanje smrti i konačnosti života, pitanje objektivnog

postojanja sveta, pitanje dobra i zla, što u svetu brzih promena iznova predstavlja izvor religioznosti. (Ipak, po našem mišljenju, to nisu večiti uzroci religioznosti koji bi u načelu sprečavali prevazilaženje religije, jer bi razvijeniji, posebno socijalistički, društveni odnosi mogli dovesti do takve socijalizacije pojedinaca koja ne bi zahtevala iluzorno religiozno mirenje sa tim činjenicama.);

(5) Najzad, same verske organizacije nastoje da svoju organizovanost i delatnost prilagode promenjenim uslovima i potrebama, što, takođe, doprinosi pojavi nove religioznosti, sa prelaskom naglaska sa poštovanja rituala i verskih pravila uopšte na tzv. subjektivnu religioznost. U tom fleksibilnom prilagođavanju treba istaći rimokatoličku crkvu.

Dakle, čini nam se da religija (kao društvena pojava) i religioznost (biti religiozan, teist, vernik) nemaju danas isto značenje kao juče.

Očituje se tendencija slabljenja velikih verskih organizacija. Njihova funkcija seli se postepeno van javnog, političkog života u »zadovoljavanje verskih potreba građana« ili, kako je to ne sasvim tehnički pravilno ponekad, izraženo, u »privatno-pravnu sferu«. Taj proces nije linearan, bez zastoja i grčeva, bez koraka nazad, ali, po našem mišljenju, to čini jednu od osnovnih tendencija. Religija kod vernika-građana nije više u meri u kojoj je bila osnova ekonomskom i političkom ponašanju; ona je sve manje osnova uspostavljanja društvenih odnosa. Taj proces odvija se najprimetnije i najodlučnije u socijalističkim društvima.

Religija, dakle, prestaje da bude jedna od najznačajnijih i centralno lociranih društvenih pojava.

Ne bi valjalo zaključiti da je religija mrtva. Iz ranije pomenutih uslova i činilaca koje smo naveli kao značajne za ulogu religije u savremenom društvu, proističe da vaskrsavaju izvesne potrebe za subjektivnom religioznošću, dovode do jačanja novih i starih malih verskih zajednica (sekti) i susreću se sa tendencijama ka prilagođavanju unutar starih velikih crkava, ali im ne daju nekadašnju društvenu ulogu, značaj i sjaj.

Religija je, po našem mišljenju, pre svega društvena (a tek drugostepeno antropološka, psihološka, a nikako ontološka) pojava i upravo te njene društvene izvore osvetlili su klasični marksizma duboko. Antropološki i psihološki, a u znatnoj meri verovatno i sazajni, uslovi i koreni religije, u osnovi proističu iz društvenog korena, iz »doline suza« koja traži utehu i iluzoran pokušaj njenog prevladavanja u vidu religije.

Stoga i osnovno rešenje zagonetke religije mora da se traži na društvenoj ravni. Ima puno osnovna za veru da se ono nalazi u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji. »Ovakva ocjena logički proizlazi iz saznanja da samoupravljanje znači negaciju prinude spoljašnjih, otuđenih sila. Samoupravljanje onemogućava zloupotrebu društvene moći bilo koje institucije i grupe ljudi i stvara prostor za ponovno potvrđivanje čovekovih oblika. U tom je sadržana i osnovna veza između samoupravljačke prakse i religije, koja je, pretpostavljamo, inverzne prirode: razvijanjem procesa samoupravljanja religija slabi, ili, štaviše, iščezava. Jer, sama praksa samoupravljanja radikalno utiče na slabljenje i iščezavanje religije kao iskrivljene svesti. Ljudska moć ostvaruje se kao izmjena objekta od strane subjekta, tj. potvrđuje se u vidu praktičnog, a ne samo apstraktno-teorijskog aktiviteta. Pri tome je manje važno koliki je prostor osvojen. Odlučujuće je da li je to osvojeno stvarno predmet čovekovog praktičnog zahvata. Time je čovekova drama po svojim bitnim ljudskim određenjima, gotovo bi se moglo reći — okončana« (E. Čimić, isto, str. 79).

Vladimir Kopicl

pesma za prijatelje

(dharma boogie II, (6/II/1))

Brajan je plivao u plitkom bazenu pod paskom Džimija i Džima iza oblaka

Kejt se vraćao skrušen sa carine putem obraslim travom:

(kada je skrenula s puta
devojka koju sam poznavao
u gustoj velikoj šumi
preputila se igli
(na kompasu)
koja drhti u ruci;
tako je pronašla stazu
tako je stigla u nebo

ako podete zapadnom obalom
od severa ka jugu
obratno
ili naprosto podete kraj bilo kog
zgodnog mesta
možete videti one
koji se skupljaju i pevaju
gore u dubokom hladu
ili dole na plaži

(sve veći i veći gradovi
u ružičastoj su magli)

tu se da videti **Ona**
koja je pronašla Runo

u kutu sedi i prede
pogleda uprta dole

da li nâs gleda
to ne znam

ali sam siguran
vidim:

Ooooooh,
Dženis,

Dženis,

Ooooooh,

Dženis

then worms shall try (lastly)
That long — preserved virginity;

Glas koji stiže sa neba
neće se vratiti umnožen:
slušalice su prazne, ostavljene,
i brazde na matrici, traci,
trunu u tami studija

a izvan svetilišta
u stanu, parku, na trgu,
motoru i go-go klubu
stvara se kriva slika

želiš li prosvetljenje
požuri na ledinu

Vudstok, Vajt, ili Altmont
za tebe prava su mesta;

Na ukazano znamenje
možeš odgovoriti rukom:
pokretima čiju si pravilnost upoznao
kroz dugu igru ponavljanja, razvrstavanja,

čije osnove tek sada raspoznaješ
odabirući smisao prema potrebi, nameni,
koju nisi isključio, prezreo, ili odbacio
palac, polusavijen i uzdignut,
obeležiće prostor
koji još uvek možeš dosegnuti, obuhvatiti,

(u dugoj i kratkoj vožnji

telo se gubi u zavojima

dva prsta u razmaku, raskršće,
dele svet onoga što smo bili
i što smo želeli da budemo

čizme, torba u prašini,
opasač, sat, ravnodnevnic

prema čemu se okrećeš, ravnaš,
& koje te određuje
& obeležava;

Dugi put pređen napred
i dugi put pređen nazad
isti su deo puta
i deo istoga puta

vazduh u kome stojim
dovratak, okno i pod

gde sam stajao, gledao,
bio je prostor senke
ono koje sam gledao
gledao sam iz senke:
gledao, gledao, gledao,
vidim — vidim iz senke;

(Ono gde stojim je plitka voda
ovo je, osećam, nepitka voda
koje ponavljam & nabrajam
gorko, bljutavo more poznatog
koja rasparčavam i izrigavam

u nedostatku predmeta

„Srce prostoga čoveka
nema čvrstoga korena“
i ta neukorenjenost (je ono
što) mu pruža
ushćenje na Putu

to je zaista ono
što je i moje shvatanje

„on ima cveće u obe ruke
oduzeto na jedan način
i podareno na drugi“

kao „radost koja ispunjava grudi“
kao „radost koja ispunjava jetru“

„kao valovito mreškanje mora

bez reči — tek iskaz: Oh, Oh!“

A sada vidim i znam
ovde je potreban mir:
tu je potrebna ruka
tela, duha, ili trećeg principa
(ovde je potrebno ime
čiju snagu ne možemo doseći
& upoznati)
da čiste stvari drži na okupu,
broju, i stvarima srca da upravlja
& raspolaze

Julijan Tamaš

put identifikacije sa bićem individualizovane svesti

(uz zapise crnog vladimira
stevana raičkovića)

Deset je pesama u strukturi Zapis
Stevana Raičkovića o noćnom koscu —
zemljoradniku Vladimiru Puriću —
tridesetpetogodišnjem Ciganinu iz sela
Sopota na Kosmaju. Crni Vladimir umire
od raka i moli pesnika u bolničkom
hodniku da napiše pesmu o njemu i
njegovoj bolesti; pesma neka bude onako...
ko ono kad je umirao Branko Radičević...

2. Pesnikovo putovanje u tuđu smrt, kao
svoju, elegičnošću uzdiže Vladimirovu
životnu baladu do refleksije. Putovanje,
susret i identifikacija događaju se u pesmi,
prostoru koji jedino odoleva našoj nemoći
da drugom osmislimo život kada već za
života nismo voleli jedni druge. Jedini je i
najteži ljudski, po prirodi prevashodno
pesnički, čin: **zabeležiti se u vreme.** Crni
Vladimir kopni zajedno sa snegom, belinom
koja, pored rose, svojom čistotom i
svežinom vraća veru da na ovom svetu još
postoji nešto čisto i nedirnutu čovekovom
egoističkom rukom; **crni život težaka**
nestaje u svetlosti metafizičkog značenja
snega. Vladimir, u belini bolničke sobe i
snežnoj belini prirode, u vremenu
neposredno pred umiranje, vrednovan je
kao crna tačka na beloj domini dana. U
prostoru pesme dolazi sa stanovišta lirskog
subjekta do **refleksije i adekvatnijeg**
vrednovanja Vladimirove sudbine i
egzistencije, i parametri Prave i Gospodina
Slučaja, sada u pesnikovoj moći, težaka u
smrti vide, sasvim suprotno, kao jedinu
belu tačku na crnoj domini noći. U
prostoru pesme crni Vladimir nalazi
pravednije utočište, ali ne i svoj konačni
mir; za žive prividno mrtav, i dalje će nositi
svoje breme: **zamahnuo je kosom crni**
Vladimir... Prekinuti prvi i jedini zamah,
više ih nema, proteže se na **predugo vreme**:
noćni kosac suočio se sa vremenom, žitom
koje se pružilo **kao mir.** Reč je o
apsolutima; pesničkom slikom je
konkretizovana **večnost** kao kosmička vizija
Vladimirove i svake ljudske egzistencije,
njenog nepravedno za života vrednovanog
rada. Ruski reditelj Pudovkin u sekvenci o
koscu koristi usporeno snimanje i statičku
fotografiju upravo kada prekida puni zamah
tela i kose, time, kako sam kaže, stvara
»krupni plan vremena« i aktuelizuje planu
inherentno univerzalno značenje. Krupni
plan Raičkovićeve kosmičke vizije noćnog
kosca, videćemo, takođe je na univerzalnoj
ravni.

Crna tuga Vladimirovog stvarnog života
u prostoru pesme postaje **bela tuga**
pesnikovog i univerzalnog elegičnog
subjekta; pesnik ju je udahnuo u obličje
Vladimirovo i želju mu da pesma bude lek
ili beleg u vremenu. Put pesme jednako je
»opasan po smrt kao i po besmrtnost«
(Vasko Popa). Svako ko na njega padne —
svedoči nesrećni Ahmet Nurudin — ostavlja
zapis o sebi i svom ljudskom pokušaju.

Zapis je beleška uzgred, usput, za putnika
namernika koji istim putem prolazi, o
iskustvu koje zaslužuje da se zapazi — ako
ne i zapamti — i tako sačuva od zaborava
i uporne prolaznosti. Crni Vladimir prošao
je svojom svešću kroz život usputno,
uzgred, i upravo taj lepptom oskudni put
dovoljno će da zrači prostorom pesme da
bi putniku namerniku kroz njene predele
pokazao jasni beleg smisla tužne lepote
naše prolaznosti. I ne svedoče Raičkovićeve
Zapisi samo o činjenici opšteljudske
prolaznosti, već svedoče prevashodno o
svešću osmišljenoj lepoti svih onih ljudi,
težaka i patnika, koji svojom običnošću
minu kroz život a nisu smatrani dovoljno
značajnim da bi se o njima ostavljao zapis.
Zapisi o crnom Vladimiru svedoče o
pokošenoj jednoj travki na ledini
čovečanstva, ali ta jedna travka nameće se
najvećem broju egzistencija kao pripadnik
iste sudbine, patničke. Taj tip sudbine ima
svoju molitvu nevoljnoga kad mu je teško,
pa pred Gospodom izliva tugu svoju, u 102.4.
i 102.11. Davidovom psalmu: »Pokošeno je
kao trava i posahlo srce moje, da zaboravih
jesti hljeb svoj« i »Dani su moji kao sjen,
koja prolazi, i ja kao trava osušenih sek«. Crni
Vladimir će se vratiti na ledinu koju je
kosio, među njene vlati kao jedna od njih
»da bi zajedno sa njima ponovo rastao«
(Volt Vitmen). Kosac koji kosi noću žito i
travu i koji ostaje na kraju svog velikog
posla zagrljen sa pokošenim vlatima, u dnu
svoje prirode ukazuje na situaciju
samokošenja; svaki čovek za života ima
svoju ledinu vremena što je mora dokositi
i na toj ledini poslednja vlat koja će pasti
pod zamahom sopstvene kose, (čovekove
prirode, čiji je jedan od aspekata i smrt)
biće on — samokosac. Motiv kosca javlja
se na tri plana značenja: stvarni kosac —
Vladimir, samokosac — čovekova priroda i
metafizički večni kosac — kosmička vizija
u imaginativnom prostoru pesme. Prožimanjem ta tri plana značenja zasniava
se motivacijski sistem između životne i
metafizičke ravni Zapis. Noćni kosac
(Dragutin Tadijanović ima istoimenu pesmu)
u Zapisima o crnom Vladimiru dijalektički
mir i sažima dva velika kosca u svetskoj
knjževnosti: onog iz hrišćanske **Apokalipse**
— smrt, i Tolstojevog himničnog slavjenika
života, prirode i zdravlja — Dmitrija
Konstantinoviča Ljevina iz **Ane Karenjine**.
Doduše, na gravirama Albrehta Direra —
Četiri jahača Apokalipse i Vitez, Smrt i
Đavo — smrt ne drži u rukama, kosu, ali
hrišćanska mitologija smrt predstavlja kao
stravičnog kosca već zbog toga što je kosa
ona alatka pod kojom umiru trave, a trava
je, po Bibliji, najveći simbol suštine
čovekove egzistencije. Apokaliptički kosac je
na drugom planu značenja Zapis — na
planu hajdegerovskog samokosa, čovekove
prirode; ljevinski kosac je na prvom planu
značenja — Vladimir po svom
egzistencijalnom statusu i svojoj
neintelektualnosti nije srodan Ljevinu, ali
mu je blizak po istoj ljubavi prema
iskonom i jednostavnosti, radom i znojem
natopljenom životu. Na trećem planu je
kosmička vizija metafizičkog kosca,
suočenog sa apsolutom kao što je vreme i
mir — zamahom kose (prolaznost)
nadesenog nad vreme (žito koje se pružilo
kao mir). Imaginativni prostor koji je
pesnik stvorio u pesmi je istovetan sa
Vladimirovim zavičajem, potpuno istovetan,
samo što Vladimir promiče njime, kroz
bajkoliku i čudesnu noć, vaskrsao iz mrtvih,
ne kao utvara koja izaziva osijansku i
birgerovsku travu i jezu, već kao, i dalje,
onaj stvarni, za života nesrećni i čudljivi
poslenik i patnik Vladimir. Iz prostora
pesme, te čudesne noći, prokapaće
Vladimirov znoj, kao predstavnika svih
umrlih, **bivših** ratara, i taj znoj
metafizičkog kosca iz kosmičke vizije je
rosa na ovom svetu; rosa, rekli smo, kao i
sneg, večna svežina i čistota prirode. Te iste
noći kada se noćni kosac u svom velikom
poslu suočenja sa vremenom bude oznožio
roseći atare, on će biti i jedina bela tačka
na crnoj domini noći. Kao da neko